

Παλεύοντας με τον χρόνο...

Από το Έργο του Τμήματος Συντήρησης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πέλλας

Ευάγγελος Χρυσοστόμου

Αναπληρωτής Προϊστάμενος
Τμήματος Συντήρησης
Εφορείας Αρχαιοτήτων Πέλλας

evaggeloscrysostomou@gmail.com

Στο παρόν άρθρο γίνεται παρουσίαση του πολυσύνθετου έργου του Τμήματος Συντήρησης της Εφορείας Αρχαιοτήτων Πέλλας, το οποίο υλοποιείται στο νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας από το 2009 και εξής. Αποτελεί έργο ομάδας συντηρητών που συνεχίζουν το έργο των παλαιότερων ακολουθώντας πλέον τις σύγχρονες μεθόδους και εργάζονται σε αγαστή συνεργασία τόσο μεταξύ τους, όσο και με τις υπόλοιπες επιστημονικές ειδικότητες της Εφορείας υπό τη διεύθυνση τα τελευταία χρόνια της προϊσταμένης Ε. Τσιγαρίδα. Το τμήμα αποτελείται από την Ιωάννα Κεχαγιά (συντηρήτρια ΔΕ), Παναγιώτα Μπαλάφα (συντηρήτρια ΔΕ), Σωτήρη Μπογοϊτση (συντηρητή ΔΕ), Αναστασία Τσιμπουκτσάκη (εργατοτεχνήτρια) και τον συγγραφέα του άρθρου Ευάγγελο Χρυσοστόμου (συντηρητής ΤΕ ΜSc). Στη στελέχωση της ομάδας παλαιότερα συμπεριλαμβάνονταν επίσης η Αστερία Κιλιάφη (συντηρήτρια ΔΕ) και η Χρυσούλα Σεραπεζούδη (συντηρήτρια ΤΕ) που έχουν μετατεθεί σε άλλες εφορείες αρχαιοτήτων.

Λέξεις ευρετηρίου

Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας
συντήρηση αρχαιοτήτων
τμήμα συντήρησης
σωστικές εργασίες
Laser cutter
3d εκτύπωση
εκπαιδευτικά προγράμματα
περιοδικές εκθέσεις

1. Άποψη του νέου Αρχαιολογικού Μουσείου Πέλλας (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

Το νέο Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας (εικ. 1) αποπερατώθηκε έπειτα από πολυετείς και συλλογικές εργασίες που άρχισαν τη δεκαετία του '80. Το Μουσείο είχε ως στόχο να αποτελέσει πόλο πολιτισμού για την ευρύτερη περιοχή, επιτρέποντας στον επισκέπτη να κατανοήσει το μέγεθος της Πέλλας, πρωτεύουσας του Μακεδονικού κράτους, το άρτιο πολεοδομικό σχέδιό της, τη σπουδαιότητά της, αλλά και τη διαχρονική εξέλιξη της ανθρώπινης παρουσίας στον χώρο. Αξίζει να επισημανθεί ότι το κατασκευαστικό μέρος του Μουσείου ολοκληρώθηκε μέσα σε δυόμισι χρόνια, που θεωρείται χρόνος ρεκόρ για τα ελληνικά δεδομένα, και η οργάνωση της μόνιμης έκθεσης σε έξι μήνες, ενώ η συντήρηση των αντικειμένων διήρκεσε περίπου δύο χρόνια. Το 2009, μετά από ακατάπαυστες προσπάθειες της τότε προϊσταμέ-

νης και νυν επίτιμης διευθύντριας Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, σε συνέργια με τον καθηγητή Ιωάννη Ακαμάτη, το Μουσείο άνοιξε τις πύλες του στο κοινό, ενώ το 2010 εγκαινιάστηκε υπό τη διεύθυνση της αναπληρώτριας προϊσταμένης Α. Χρυσοστόμου.¹

Για την καλύτερη λειτουργία του καινούργιου Μουσείου ήταν αναγκαία και η δημιουργία νέων εργαστηρίων συντήρησης για τα οποία και συντάχθηκαν σχετικές μελέτες και προτάσεις από τον γράφοντα. Η κατασκευή των εργαστηρίων έγινε στο υπόγειο μέρος του μουσείου, κοντά στις αποθήκες, ώστε να καθίσταται η πρόσβαση του προσωπικού σε αυτά εύκολη και συγχρόνως απαγορευτική προς τους επισκέπτες. Ο εξοπλισμός τους αποτέλεσε επίσης πεδίο πολυετών εργασιών. Τα τρία εργαστήρια συντήρησης, δύο κεραμικών

και ένα μετάλλων, χημείο και φωτογραφικό studio οργανώθηκαν στο πλαίσιο του έργου ΕΣΠΑ «Εξοπλισμός εκθεσιακών χώρων και αποθηκών νέου αρχαιολογικού μουσείου Πέλλας». Οι προδιαγραφές βάσει των οποίων οργανώθηκαν, ακολουθούν τις διεθνείς προδιαγραφές και δεν υστερούν έναντι εργαστηρίων των μεγάλων μουσείων της χώρας και του εξωτερικού: ειδικότερα πρέπει να αναφερθεί η υλικοτεχνική υποδομή που πληροί όλες τις προϋποθέσεις ασφάλειας των εργαζομένων και εξασφαλίζει την άρτια εργασία στον τομέα της συντήρησης, τη φωτογραφική τεκμηρίωση καθώς και την περίπλοκη εργασία κατασκευής βάσεων. Ιδιαίτερα πρέπει να αναφερθεί η προμήθεια συσκευής Laser cutter, η οποία, με κοπές υψηλής ακρίβειας μέσω λογισμικού υπολογιστή, επιτρέπει τη δημιουργία περίπλοκων βάσεων και εκπαιδευτικών αντικειμένων.

Μόνιμη Έκθεση-Περιοδικές Εκθέσεις (εικ. 2)

Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα των αντικειμένων που κλήθηκαν να επιμεληθούν οι συντηρητές της Εφορείας ήταν ότι τα περισσότερα από αυτά είχαν ήδη «μουσειακή ζωή», δηλαδή είχαν συντηρηθεί κατά το παρελθόν. Κάποια από αυτά ήταν εκτεθειμένα στο Παλιό Μουσείο, άλλα ήταν αποθηκευμένα, ενώ μερικά δεν είχαν υποστεί κάποια επέμβαση. Η απουσία δελτίων συντήρησης, καθώς και φωτογραφικού υλικού της αρχικής κατάστασης, σχεδόν του συνόλου των αντικειμένων, κατέστησαν αναγκαία την εκ νέου δημιουργία άλλων, σε αναλογική και ψηφιακή μορφή. Έτσι για το σύνολο των αντικειμένων χρησιμοποιήθηκε μια ολοκληρωμένη φόρμα που καταγράφει όλες τις εργασίες αποκατάστασης που εφαρμόστηκαν, φωτογραφική τεκμηρίωση των σταδίων συντήρησης, καθώς και της αρχικής και της τελικής

2. Άποψη της μόνιμης έκθεσης (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

3. Εργασίες μεταφοράς του ψηφιδωτού του Διονύσου (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

κατάστασης των αντικειμένων. Ακολούθησε η κατασκευή βάσεων στήριξης και η επιμέλεια των κατάλληλων περιβαλλοντικών συνθηκών έκθεσης.

Η μετακίνηση και η τοποθέτηση μεγάλων φορτηών αντικειμένων, όπως τοιχογραφιών και ψηφιδωτών, κρίνεται ως ιδιαίτερως σημαντικό έργο του Τμήματος Συντήρησης (εικ. 3). Συγκεκριμένα τα ψηφιδωτά που μεταφέρθηκαν από το Παλιό Μουσείο είναι «Το κυνήγι του λέοντος» και «Το ζεύγος κενταύρων», «Ο θεός Διόνυσος πάνω σε πάνθηρα», «ο Γρύπας που σπαράζει ελάφι» και «η Κενταυρίνα που σπένδει στην είσοδο σπηλιάς». Τοποθετημένα σε τελάρα μεταφέρθηκαν, λόγω του μεγέθους τους, με γερανό. Η κατάσταση διατήρησης τους ήταν σχεδόν άριστη και οι περαιτέρω εργασίες συντήρησης περιορίστηκαν σε κατά τόπους καθαρισμούς και στερεώσεις. Ένα ακόμη ψηφιδωτό δάπεδο, που εκτέθηκε για πρώτη

φορά στο κοινό και ήταν αποθηκευμένο, είναι αυτό από το Ιερό του Δάρρωνα. Το κεντρικό κυκλικό τμήμα του διακοσμείται με πλούσια φυτική διακόσμηση, ενώ σε πρόσθετο πίνακα υπάρχουν γρύπας και πάνθηρας που επιτίθενται σε ελάφι. Σε αυτήν την περίπτωση, οι εργασίες αποκατάστασης υπήρξαν πιο εκτενείς γιατί η κατάσταση του αντικείμενου εμφάνιζε πολλά προβλήματα. Μεταφέρθηκε σε δέκα τεμάχια, συγκολλήθηκε, στερεώθηκε και τοποθετήθηκε σε νέο κονίαμα *in situ*. Τέλος, μία ακόμη απαιτητική μεταφορά ήταν αυτή της τοιχογραφίας από την «Οικία των κονιαμάτων». Πρόκειται για τοιχογραφία του «Α΄ πομπηιανού στυλ», ύψους περίπου 5 μ., που μεταφέρθηκε σε τέσσερα τεμάχια, αρμολογήθηκε, στερεώθηκε και ενισχύθηκε με τιράντες από κάμποπο ύφασμα, και αυτό *in situ*.²

4. Απόψεις της περιοδικής έκθεσης «Μακεδονικοί Θησαυροί» (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

Περιοδικές Εκθέσεις: «Μακεδονικοί Θησαυροί», «Πριν από τη μεγάλη πρωτεύουσα», «Κατοπτρισμοί γυναικών της αρχαίας Πέλλας»
Τον Σεπτέμβριο του 2014 εγκαινιάστηκε, υπό την εποπτεία της τότε προϊσταμένης της ΙΖ' ΕΠΚΑ, Α. Κοτταρίδη, η πρώτη περιοδική έκθεση του νέου μουσείου με τίτλο «Μακεδονικοί Θησαυροί» (εικ. 4). Για πρώτη φορά παρουσιάστηκαν στο κοινό περίπου 500 ευρήματα των τελευταίων 25 ετών από την ευρύτερη περιοχή των νομών Πέλλας και

Ημαθίας. Η έκθεση αυτή ανέδειξε τα ταφικά έθιμα των κατοίκων του αρχαίου βασιλείου της Μακεδονίας και κυρίως της ανώτερης τάξης, που ενταφίαζε με λαμπρότητα τους χρυσοφόρους ευγενείς της. Οι πολεμιστές συνοδεύονται από πολεμικό εξοπλισμό, ενώ οι αρχόντισσες από κοσμήματα και πλήθος άλλων κτερισμάτων. Η σπουδαιότητα των αντικειμένων και η ιδιαιτερότητα του υλικού υπήρξε μια πρόκληση για το επιστημονικό προσωπικό που επιμελήθηκε την αποκατάσταση και προβολή τους.

5. Απόψεις της περιοδικής έκθεσης «Πριν από τη Μεγάλη Πρωτεύουσα» (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

Μεταξύ άλλων συντηρήθηκαν χάλκινα κράνη, ξίφη, ασπίδες, χάλκινοι λέβητες, χάλκινες και ασημένιες φιάλες, χρυσές μάσκες, χρυσά επιστόμια και διαδήματα, χρυσά κοσμήματα, ασημένιες περόνες, περιδέραια από κεχριμπάρι, μελανόμορφα και ερυθρόμορφα αγγεία, συμπλέγματα ειδωλίων, πλαστικά αγγεία από φαγεντιανή κ.ά. Η συντήρηση των περισσότερων αντικειμένων γινόταν παράλληλα με την ανασκαφή του Αρχοντικού κατά το διάστημα 2000-2010, με την επίβλεψη των ανασκαφέων Α. Χρυσοστόμου και Π. Χρυσοστόμου.³ Η εκ νέου αποκατάσταση περιορίστηκε σε τοπικούς καθαρισμούς και μια πιο ανανεωμένη αισθητική προσέγγιση. Τα αντικείμενα συνοδεύονταν από λεπτομερή δελτία συντήρησης καταχωρημένα σε βάση δεδομένων, φωτογραφημένα σε όλα τα στάδια στο studio του Μουσείου και σχεδιασμένα όποτε αυτό κρινόταν απαραίτητο. Ακολούθησε η απαιτητική κατασκευή βάσεων στήριξης των ιδιαίτερων μικροαντικειμένων που έγιναν με τη συσκευή LASER cutter, το δοκιμαστικό στήσιμο των προθηκών, οι

επιμέρους διορθώσεις και το τελικό στήσιμο. Η έκθεση «Μακεδονικοί Θησαυροί» διήρκεσε έναν χρόνο και στέφθηκε με επιτυχία ανεβάζοντας κατά πολύ την επισκεψιμότητα του Μουσείου.

Μετά τη λήξη της, με πρωτοβουλία της νυν προϊσταμένης της ΕΦΑ Πέλλας Ε. Τσιγαρίδα, ξεκίνησε η διοργάνωση της τρέχουσας περιοδικής έκθεσης, με θέμα «Πριν από τη Μεγάλη Πρωτεύουσα» (εικ. 5). Κατά την διοργάνωση της το 2016, η Εφορεία αντιμετώπισε την πρόκληση του σχεδιασμού μιας έκθεσης, που είχε ως στόχο την συνολική παρουσίαση της ευρύτερης περιοχής της Πέλλας από τους προϊστορικούς έως και τους ελληνοιστικούς χρόνους. Και σε αυτήν την έκθεση τα αντικείμενα του αρχαϊκού νεκροταφείου του Αρχοντικού κατέλαβαν εξέχουσα θέση προβάλλοντας είκοσι δύο ταφές σε κάθετη διάταξη, έντεκα ανδρικές και έντεκα γυναικείες. Ακολουθήθηκαν οι ίδιες διαδικασίες συντήρησης, όπως και στην προηγούμενη έκθεση, ενώ προστέθηκε και πλούσιο οπτικό-ακουστικό και εποπτικό υλικό μέσω προβο-

6. Απόψεις της περιοδικής έκθεσης «Κατοπτρισμοί γυναικών της αρχαίας Πέλλας» (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

λών σε οθόνες, καθώς και αναπαραστάσεις που λειτουργούν επεξηγηματικά. Επί παραδείγματι, τη θεματική ενότητα της Εποχής του Χαλκού πλαίσιασε αναπαραστάση τμήματος οικιακής εγκατάστασης με πήλινη εστία που επιμελήθηκε το Τμήμα Συντήρησης. Η έκθεση «Πριν από τη Μεγάλη Πρωτεύουσα» γνώρισε επίσης μεγάλη επιτυχία.

Από τον Ιανουάριο του 2019 έως τον Ιούνιο του 2020 το Αρχαιολογικό Μουσείο της Πέλλας θα φιλοξενήσει την καινούρια περιοδική έκθεση της ΕΦΑ Πέλλας, με τίτλο «Κατοπτρισμοί γυναικών της αρχαίας Πέλλας» (εικ. 6). Στην έκθεση παρουσιάζονται οι γυναίκες της Πέλλας, πραγματικές γυναίκες, αστές, πριγκίπισσες, βασίλισσες, δούλες, μητέρες, ιέρειες, εταίρες, ντόπιες ή από άλλα μέρη του ελληνικού κόσμου, που έζησαν στη μεγάλη πρωτεύουσα του Μακεδονικού βασιλείου.

Το Τμήμα Συντήρησης της ΕΦΑ Πέλλας επιμελήθηκε τη συντήρηση των αντικειμένων που εκτίθενται και, σε συνεργασία με την εικαστικό Δ. Ζηλίδου, την αναπαραστάση μεγεθυμένων ειδωλίων (εικ. 7). Πρόκειται για τρισδιάστατες εκτυπώσεις πήλινων ειδωλίων σε μεγέθυνση 300%, που παρήχθησαν σε τρισδιάστατο εκτυπωτή τύπου «Delta» μετά από σάρωση των αυθεντικών ειδωλίων. Η απόδοση της χρωματικής παλέτας των ενδυμάτων, των λεπτομερειών του προσώπου και της κόμμωσης βασίστηκε εν μέρει σε υπολείμματα χρώματος που διατηρήθηκαν στην επιφάνεια των ιδίων των ειδωλίων και σε παρόμοια παραδείγματα.

Μετά την επιλογή των αντικειμένων ακολουθήθηκε η συνήθης διαδικασία τεκμηρίωσης και συντήρησης τους, φωτογράφιση πριν και μετά τη συντήρηση, καταλογογράφηση καθώς και κατασκευή

7. Αναπαράσταση των μεγεθυμένων ειδωλίων στην έκθεση «Κατοπτρισμοί γυναικών της αρχαίας Πέλλας» (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

βάσεων στη συσκευή CNC Laser Cutter της υπηρεσίας.

Συντήρηση μνημείων στο πλαίσιο του ΕΣΠΑ Σωστικές Εργασίες

Από το 2002 έως το 2009, μέσω ΚΠΣ, και από το 2010 έως το 2015, μέσω ΕΣΠΑ, πραγματοποιήθηκαν εργασίες συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξης στον Αρχαιολογικό Χώρο της Πέλλας. Οι εργασίες συντήρησης που διενεργήθηκαν περιελάμβαναν ευρύ πεδίο δράσεων. Η συντήρηση πλήθους κινητών ευρημάτων, που προέκυψαν κατά τη διάρκεια των ανασκαφών (πήλινων αγγείων, ειδωλίων, νομισμάτων, κοσμημάτων, οστέινων, λίθινων και μεταλλικών μικροαντικειμένων, και άλλων), απέδωσε μεγάλο αριθμό συντηρημένων συνόλων και όχι μόνο, που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο περαιτέρω έρευνας και μελέτης. Παράλληλα, η συντήρηση περιέλαβε εργασίες εντεταγ-

μένες στο έργο των αποκαταστάσεων. Συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί, στερεώσεις, μεταφορά με εγκιβωτισμό και κατασκευή αντιγράφων αρχιτεκτονικών μελών, των οποίων η παραμονή στον χώρο κρίθηκε ως επιζήμια.

Ακόμη πραγματοποιήθηκε σειρά εργασιών αποκατάστασης σε χώρους ειδικού ενδιαφέροντος, όπου πραγματοποιήθηκαν κατά χώραν επεμβάσεις. Έτσι, στο Δημόσιο Λουτρό (εικ. 8) διενεργήθηκαν εργασίες αποκατάστασης των δαπέδων (βοτσαλωτών, ψηφιδωτών και μαρμαροθετημάτων), της πισίνας και των λουτήρων, με ειδικής σύστασης υδραυλικό κονίαμα. Αποκαταστάθηκαν επίσης πήλινοι σωλήνες υδροδότησης στο Οικοδομικό Τετράγωνο «ενημέρωσης», στερεώθηκαν κεραμικοί κλίβανοι και η λεκάνη του εργαστηρίου κεραμικής, όπως και τρεις πήλινοι πίθοι, που βρίσκονται στο ΝΔ τμήμα του. Τέλος, επεμβάσεις συντήρησης έγιναν στην αψιδωτή κατασκευή λατρευτικού χαρα-

8. Το «Δημόσιο Λουτρό» μετά την αποκατάσταση του (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

κτήρια της αρχαίας Αγοράς, που έφερε μολύβδινους σωλήνες παροχής.⁴

Εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης διενεργήθηκαν και στον αρχαιολογικό χώρο της Κάτω Πόλης της αρχαίας Έδεσσας, μέσω του έργου ΕΣΠΑ (2007-2013).⁵ Συγκεκριμένα μεταξύ άλλων εργασιών, έγιναν επεμβάσεις συντήρησης, ανάκτησης τοιχοποιιών και αποκατάστασης δαπέδων στους χώρους και στο τριμερές κτήριο, το οποίο βρίσκεται αριστερά της κεντρικής οδού που αρχίζει από τη Νότια Πύλη. Στο ανατολικό σκέλος των τειχών, έγιναν εργασίες αποκατάστασης κατεστραμμένου τμήματος και εργασίες συντήρησης – αναστήλωσης – ανάδειξης στην Ανατολική Πύλη. Επιπλέον, πραγματοποιήθηκε καθαρισμός και συντήρηση ανασκαφικών ευρημάτων (κινητών και ακινήτων).

Εργασίες συντήρησης σωστικού χαρακτήρα

Στον Πολυθάλαμο τάφο⁶ της Πέλλας (εικ. 9) πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις σωστικού χαρακτήρα. Έγιναν κυρίως, στερεώσεις κονιαμάτων που βρίσκονταν σε κατάσταση ετοιμορροπίας με την

εφαρμογή ενεμάτων. Στην παλιά Μητρόπολη της Έδεσσας διενεργήθηκαν εργασίες καθαρισμού του τέμπλου, σε συνέχεια του έργου της 11ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων. Στον Ναό της Αναλήψεως, στο χωριό Θεοδωράκι της Πέλλας, έγιναν σωστικές εργασίες στις τοιχογραφίες του ιερού. Στον παλιό Ναό Αγίου Αθανασίου της Ραχώνας πραγματοποιήθηκε αφαίρεση εντοιχισμένης στήλης, που βρέθηκε μετά τον καθαρισμό του εξωτερικού επιχρίσματος, και αντικαταστάθηκε από αντίγραφο, το οποίο κατασκευάστηκε στο εργαστήριο του μουσείου.

Το 2016, το προσωπικό της Εφορείας, με χρηματοδότηση από το ΠΔΕ, άρχισε τη συντήρηση της «Οικίας του Διονύσου» (εικ. 10). Τα κιονόκρανα του περιστυλίου, που είχαν ήδη αφαιρεθεί το 2011 λόγω εκτεταμένης φθοράς από τις καιρικές συνθήκες, συντηρήθηκαν και αποθηκεύτηκαν.

Για την αποκατάσταση του περιστυλίου είχε εκπονηθεί μελέτη από τη Διεύθυνση Συντήρησης,⁷ σύμφωνα με την οποία τοποθετήθηκαν περιμετρικά ικρίσματα και άρχισαν οι εργασίες. Πραγματοποιήθηκαν καθαρισμοί, στερεώσεις και περιο-

9. Εργασίες συντήρησης του Πολυθάλαμου Τάφου της Πέλλας (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

ρισμένης έκτασης συμπληρώσεις. Το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών διενεργήθηκε το 2016, ενώ, με περαιτέρω εργασίες, αποπερατώθηκε το 2017. Για τα κιονόκρανα εφαρμόστηκε πειραματικά μια καινούργια τεχνική ανακατασκευής, η οποία στο μέλλον θα αποδειχθεί πολύ χρήσιμη (εικ. 11). Έγινε αποτύπωση ενός κιονόκρανου με τρισδιάστατο σαρωτή (3d scanner) και εκτυπώθηκε, μετά από επεξεργασία, ένα καλούπι σε τρισδιάστατο εκτυπωτή (3d printer), με σκοπό να χυτευτεί σε αυτό κονίαμα. Η τεχνική έχει ως προτέρημα ότι το αντικείμενο δεν δέχεται κάποια καταπόνηση, διότι όλη η επεξεργασία γίνεται ψηφιακά. Δυστυχώς, όμως, δεν παρουσιάζει ακόμη απόλυτη ακρίβεια στην αντιγραφή των μικρών λεπτομερειών του λίθου και δεν ενδείκνυται στις περιπτώσεις που μας ενδιαφέρει η πεπαλαιωμένη υφή. Κατόπιν τούτου εφαρμόστηκε η δημιουργία αντιγράφων με λάστιχο σιλικόνης, τεχνική ικανή να αποδώσει την υφή του λίθου. Με αυτή την τελευταία τεχνική παρήχθησαν

έξι κιονόκρανα που τοποθετήθηκαν εκ νέου στην κιονοστοιχία.

Τον Αύγουστο του 2017 (εικ. 12), άρχισε επίσης η συντήρηση-ανάδειξη του οικοδομικού τετραγώνου της «Οικίας της Ελένης». Έγιναν εργασίες συντήρησης και καθαρισμού στα προβεβλημένα ψηφιδωτά της οικίας, που περιλαμβάνει την «Αρπαγή της Ελένης», το «Κυνήγι της Ελάφου», ψηφιδωτό με φυτικά μοτίβα και μια σκηνή «Αμαζονομαχίας». Επίσης άρχισε η συντήρηση και η αποκατάσταση ενός ψηφιδωτού, δίπλα από την «Αμαζονομαχία», καθώς και της κλίμακας που οδηγούσε στον δεύτερο όροφο της οικίας. Οι εργασίες ολοκληρώθηκαν το 2018.

Παράλληλα έγινε η διαμόρφωση του εσωτερικού του περιστυλίου της οικίας με εργασίες καθαρισμού στον ιστάμενο κίονα, ομαλοποίηση του δαπέδου της αυλής και σήμανση του συνόλου της κιονοστοιχίας με ελαφρού τύπου κονίαμα λευκής

10. Τελική κατάσταση στο περιστύλιο της «Οικίας του Διονύσου» (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

απόχρωσης, ενώ η περιμετρική στοά επιστρώθηκε με αδρανές κόκκινης απόχρωσης.

Το 2018 άρχισε η συντήρηση του «Μνημειακού Δρόμου» της Πέλλας (εικ. 13). Πρόκειται για πλακοστρωμένο δρόμο, πλάτους 9 μ., παισιωμένο από πεζοδρόμους, που βρίσκεται στο ΝΔ τμήμα της πόλης και δυτικά του «Ιερού του Δάρρωνα». Ξεκινούσε από το λιμάνι, προχωρούσε προς Β και κατέληγε στην κεντρική λεωφόρο, που διέσχιζε με διεύθυνση Α-Δ την εμπορική Αγορά διευκολύνοντας έτσι την έντονη εμπορική κίνηση της πόλης. Κατά την ανασκαφή του δρόμου στις αρχές του '90 αποκαλύφθηκε πήλινος αγωγός υδροδότησης. Στις αρχές Σεπτεμβρίου του 2018, άρχισε η συντήρηση-ανάδειξη του δρόμου από το Τμήμα Συντήρησης Πέλλας, η ολοκλήρωση της οποίας διήρκησε περίπου έναν μήνα. Αρχικά αποκαλύφθηκε, μέσα από δεκάδες κυβικά χώματος, τμήμα του πλακόστρωτου δρόμου που είχε επιχωθεί στο πέρασμα του χρόνου, αλλά και μέρος του κατά τύπους

θρυμματισμένου πήλινου αγωγού. Ακολούθησε καθαρισμός, ανάταξη και συγκόλληση του πήλινου αγωγού. Εσωτερικά ο αγωγός ενισχύθηκε με σωλήνα, ώστε να παραμείνει σταθερός στις καιρικές συνθήκες και τα ακραία φυσικά φαινόμενα. Τα τμήματα που έλειπαν συμπληρώθηκαν, ώστε το σύνολο να είναι ανθεκτικό στις εξωτερικές περιβαλλοντικές συνθήκες. Πραγματοποιήθηκε καθαρισμός των λίθων, με μηχανικά μέσα και υπεροξειδίο του υδρογόνου, και ενέματα στους αρμούς και στα αποκολλημένα-σαθρά τμήματα του λίθινου δρόμου. Μετά τις πρόσφατες εργασίες ο μνημειακός δρόμος της Πέλλας καθίσταται πλέον πολύ καλά αντιληπτός από τους επισκέπτες.

Εν συνεχεία, το 2018, άρχισε η διαμόρφωση και η συντήρηση του *Θεασμοφορίου* της Πέλλας (εικ. 14). Πραγματοποιήθηκαν εργασίες διαμόρφωσης των περιμετρικών πρανών, απομάκρυνση των φερτών υλικών που είχαν συγκεντρωθεί τα τελευταία χρόνια, αντικατάσταση της περίφραξης και

11. Πειραματική διαδικασία αντιγραφής κιονόκρανου από την «Οικία του Διονύσου» με 3D Printer (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟ).

12. Τελική κατάσταση της «Οικία της Ελένης» (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

αλλαγή του χρώματος του στεγάστρου. Από άποψη συντήρησης έγινε ανάκτηση της τοιχοποιίας, όπου αυτό ήταν αναγκαίο για σωστικούς λόγους, με κονίαμα κατάλληλης σύνθεσης, ενώ έγιναν ενέματα στους ρηγματωμένους λίθους, όπου ήταν αναγκαίο. Τέλος τοποθετήθηκε επάνω στο στέγαστρο ενημερωτικό υλικό που επιτρέπει στον επισκέπτη την κατανόηση του μνημείου.

Συμμετοχή σε εκθέσεις εσωτερικού-εξωτερικού

Στο χρονικό διάστημα 2010-2018, το τμήμα συμμετείχε επίσης σε εκθέσεις στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (εικ. 15): το 2011 στο Μουσείο Asmolean στην έκθεση με τίτλο «Heracles to Alexander the Great», το 2011-2012 στο Μουσείο του Λούβρου, το 2013 στο Palais des Beaux-Arts στις Βρυξέλλες, το 2014 στο Caixa Forum στην Μαδρίτη και το 2014-2016 στην έκθεση με τίτλο «The Greeks», που ταξίδεψε σε πόλεις του Καναδά και των Η.Π.Α.· επίσης, το 2017 στη Μόσχα στην έκθεση «Θεοί και Ήρωες των Αρχαίων Ελλήνων» και στη

Νέα Υόρκη στο «A World of Emotions», και το 2018 στη Μασσαλία στην έκθεση «OR». Στην Ελλάδα, το τμήμα συμμετείχε σε εκθέσεις στο Μουσείο Γουλανδρή, στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, στο Τελλόγλειο και στο Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. Σε αυτές τις εκθέσεις, η συμμετοχή περιελάμβανε τη συντήρηση των αντικειμένων, το «*condition reporting*», τη μεταφορά και πολλές φορές το στήσιμο των εκθέσεων, σε συνεργασία με τους υπευθύνους του εκάστοτε μουσείου.

Παραγωγή οπτικοακουστικού υλικού (βίντεο)

Η περιοδική έκθεση «Πριν από τη Μεγάλη Πρωτεύουσα», γέννησε την ιδέα να καταγραφούν με κάμερα όλες οι απαιτούμενες εργασίες που συντελούνται, ώστε να αποτελέσει συμπλήρωμα αυτής της απαιτητικής έκθεσης. Αυτό έγινε αφ'ενός για την τεκμηρίωση των εργασιών και αφ'ετέρου για να δημιουργηθεί ένα βίντεο που θα ενημερώνει το ευρύ κοινό για το τι ακριβώς συμβαίνει «Πίσω από τις προθήκες» και να αναδεικνύει τη συνέργεια

13. Αρχική και τελική κατάσταση του «Μνημειακού Δρόμου» (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

πολλών ειδικοτήτων. Ακολούθησε στη συνέχεια η παραγωγή βίντεο για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα με τα «παιδιά των Προσφύγων». Τέλος, ολοκληρώθηκε και ένα ακόμη που αφορά αποκλειστικά το Μουσείο της Πέλλας και προβάλλει τα πιο σημαντικά εκθέματα του. Το *drone*, που προμηθεύτηκε η Εφορεία το 2017, άνοιξε νέες προοπτικές για την παραγωγή βίντεο, υψηλής ανάλυσης και αισθητικής, με αποτέλεσμα να παραχθούν άλλα δύο, για τον αρχαιολογικό χώρο αλλά και για τα μνημεία της ευρύτερης περιοχής.

Το καλοκαίρι του 2017 το Τμήμα Συντήρησης της ΕΦΑ Πέλλας επιμελήθηκε την παραγωγή και τη σκηνοθεσία μικρού μήκους αρχαιολογικού ντοκιμαντέρ. Πρόκειται για μια σύντομη ξενάγηση στον αρχαιολογικό χώρο. Ο θεατής έχει τη δυνατότητα να περιηγηθεί στον χώρο, λαμβάνοντας παράλληλα πληροφορίες για το υψηλό βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, τις πολυτελείς κατοικίες και το άριστο πολεοδομικό σύστημα, και ακόμη, για την ύπαρξη μιας από τις μεγαλύτερες αγορές της αρχαιότητας που είναι γνωστές μέχρι σήμερα, για την έντονη

14. Τελική κατάσταση του «Θεσμοφορίου» (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

εμπορική και παραγωγική δραστηριότητα, για τα σημεία συνάθροισης των αρχόντων και τα ιερά, και, τέλος, για τα σπουδαία ταφικά μνημεία που έχει φέρει στο φως η αρχαιολογική σκαπάνη τα τελευταία χρόνια. Παράλληλα, σημαντικά ευρήματα που εκτίθενται στο Μουσείο, «επιστρέφουν» μέσω επεξεργασίας στον χώρο προέλευσης τους, αιτιολογώντας την ονοματοδοσία κάποιων περιοχών του χώρου, όπως είναι η «Οικία του Διονύσου», η «Οικία των Κονιαμάτων» κτλ. Επίσης προβάλλονται στο Μουσείο, επιλεκτικά εκτεθειμένα, αντικείμενα ιερών και τάφων. Το εν λόγω ντοκιμαντέρ συμμετείχε στον διεθνή διαγωνισμό «Museums in Short», στον οποίο διαγωνίστηκαν μικρού μήκους βίντεο με πολιτιστικές δράσεις από όλη την Ευρώπη, λαμβάνοντας το βραβείο του δημοφιλέστερου βίντεο στον διαγωνισμό, με ψήφους που ξεπέρασαν κάθε προσδοκία.

Τέλος ακολούθησε και η δημιουργία βίντεο για τη σύγχρονη έκθεση κεραμικής «Γεωμετρία» που φιλοξένησε το Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας, από τον Ιούνιο του 2018 έως και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.

Εκπαιδευτικά Προγράμματα

Στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων που διοργάνωσε το Αρχαιολογικό Μουσείο Πέλλας, η συμμετοχή των συντηρητών υπήρξε ιδιαίτερως ενεργός. Οργανώθηκαν προγράμματα για ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες (ΑΜΕΑ), αλλά και για σχολεία που περιλαμβάνουν παιχνίδια και δραστηριότητες, με ερεθίσματα για παιδιά διαφόρων ηλικιών. Χάρη στα προγράμματα αυτά, τα παιδιά έχουν την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν εργαλεία και τεχνικές που τα βοηθούν να κατανοήσουν και να αναπτύξουν βιωματική σχέση με τον αρχαίο κόσμο

15. Οι περιοδικές εκθέσεις που συμμετείχε το τμήμα συντήρησης (Αρχείο Τμήματος Συντήρησης ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟΑ).

και τη λειτουργία της κοινωνίας του σε πολλά επίπεδα.

Συγκεκριμένα τα προγράμματα που διεξήχθησαν ήταν «Κοροπλάστης για μία μέρα», με κατασκευή ειδωλίων από πηλό που απευθύνεται σε παιδιά δημοτικού· οι «Λαμπερές ιστορίες φωτιάς» (εικ. 16), πρόγραμμα του ΥΠΠΟ, που περιελάμβανε κατασκευή φούρνου από πηλό και χαρτί, καθώς και ανακατασκευή ενός άλλου φρεατώδους σε συνεργασία με την ΔΗΚΕΠΑΠ Πέλλας και τον κεραμίστα Γιάννη Σταγγίδη. Το Δεκέμβριο του 2016

πραγματοποιήθηκε και το πρώτο «*sleepover*» του Μουσείου, όπου παιδιά ηλικίας 9-11 ετών είχαν την ευκαιρία να συμμετέχουν σε εκπαιδευτικές δράσεις και να περάσουν μία νύχτα στο Μουσείο, ενώ τον Ιούνιο του 2017 έγινε και το δεύτερο. Επίσης κατασκευάστηκαν μήτρες για χριστουγεννιάτικα στολίδια που στάλθηκαν σε δημοτικά σχολεία της περιφέρειας Πέλλας και τα οποία, με την επιμέλεια των παιδιών, κόσμησαν δέντρα του Μουσείου αλλά και της περιοχής τους. Ιδιαίτερη συγκίνηση προκάλεσε η διενέργεια του πρώτου πανελλαδικά εκπαιδευ-

16. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Λαμπερές ιστορίες Φωτιάς» (Αρχείο ΕΦΑ Πέλλας, ΥΠΠΟ).

τικού προγράμματος για παιδιά προσφύγων από τη Συρία και το Ιράκ. Τα παιδιά ξεναγήθηκαν στο μουσείο, συμμετείχαν σε δράσεις, γεμάτισαν και γέμισαν, με την αξιοπρέπεια και το ήθος τους, τις καρδιές όλων με αγάπη.

Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης

Το τμήμα διατηρεί σελίδα στο Facebook, μέσω της οποίας προσπαθεί να παρουσιάσει με τρόπο άμεσο το έργο του. Ακολουθείστε μας στο <https://www.facebook.com/pg/conservation.pella>

Σημειώσεις

1. Βλ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ι.Μ. Ακαμάτης, «Το νέο Μουσείο της Πέλλας», στο Α. Χρυσόστομου & Π. Χρυσόστομου (επιμ.), *Γ' Πανελλήνιο Επιστημονικό Συμπόσιο, 11-12 Δεκεμβρίου 2010, Η Έδεσσα και η περιοχή της, Ιστορία και Πολιτισμός*, Πρακτικά, 2014, σ. 71-84.
2. Αξίζει να σημειωθεί ότι τις εργασίες αυτές επιμελήθηκαν ο Σωτήρης και ο Θωμάς Μπογοϊτσης, από τους οποίους ο δεύτερος είχε συμμετάσχει ήδη στη πρώτη αποκατάστασή τους τις δεκαετίες '70 και '80.
3. Για την ανασκαφή του δυτικού νεκροταφείου του Αρχοντικού βλ. Α. Χρυσόστομου & Π. Χρυσόστομου, «Τα νεκροταφεία του αρχαίου οικισμού του Αρχοντικού», στο Π. Αδάμ-Βελένη & Κ. Τζαναβάρη, *20 χρόνια, Το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη*, 2009, σ. 477-490.
4. Βλ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη & Ι. Μ. Ακαμάτης, «Η ανάδειξη του Αρχαιολογικού Χώρου της Πέλλας και τα νεότερα

- αρχαιολογικά στοιχεία», στο Α. Χρυσόστομου & Π. Χρυσόστομου (επιμ.), *Γ' Πανελλήνιο Επιστημονικό Συμπόσιο, 11-12 Δεκεμβρίου 2010, Η Έδεσσα και η περιοχή της, Ιστορία και Πολιτισμός*, Πρακτικά, 2014, σ. 57-70.
5. Βλ. στο λεύκωμα Α. Χρυσόστομου, *Αρχαία Έδεσσα. Η οχύρωση*, 2014, σ. 65-85, όπου καταγράφονται οι μελέτες και οι εργασίες συντήρησης-ανάδειξης στην Έδεσσα.
6. Βλ. Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, *Πολυθάλαμος Τάφος Πέλλας, Πέλλης 2*, Θεσσαλονίκη 2008.
7. Βλ. Κλ. Παπασταματίου, *Μελέτη συντήρησης και αποκατάστασης των αρχιτεκτονικών μελών του αναστηλωμένου περιστελίου της Οικίας του Διονύσου*, ΔΣΑΝΜ, Αθήνα 2009.

ABSTRACT

Activity of the conservator-restorers of the Pella Ephorate of Antiquities Conservation of Antiquities and works of art, Neolithic-Modern era

Evangelos Chrysostomou

Deputy Head of the Department of Conservation of the Ephorate of Antiquities of Pella, Macedonia, Greece

Themes in Archaeology Magazine 2018, 2(3): 470 - 487

The inauguration of the new Archaeological Museum at Pella (2010) made the creation of new restoration facilities a matter of urgency. Equipping them took years of work. The two pottery and one metals workshops, chemistry lab and photographic studio were organised with funding from the NSRF project «Equipment of exhibition and storage spaces at the New Archaeological Museum of Pella», following all the international standards for workplace safety and completeness of work in the fields of restoration, photographic documentation and the complex task of creating bases. Particular mention should be made of the purchase of a laser cutter, which uses computer software to make precision cuts, permitting the creation of complex bases and educational objects. An integrated form was created for all the objects, which describes all the processes of restoration, photographic documentation of each stage of conservation/restoration, and the initial and final condition of the object. Special care was also taken to ensure the requisite environmental conditions. In 2014, in the framework of the temporary exhibition «Macedonian Treasures», the funerary customs of the upper class, which gave its gold-clad members splendid burials, were demonstrated through a total of 500 finds from the past 25 years from the general area of Pella and Imathia. The variety and importance of these objects and the particularity of the material were challenges for the personnel in charge of restoring and displaying them. With the closing of that exhibition, in 2016, the organisation of the current exhibition began. «Before the Great Capital» was designed to be a holistic presentation of the extended area of Pella from the pre-historic to the Hellenistic period. One of the projects carried out by the conservator-restorers in this context was the replication of part of a Bronze Age house with a clay hearth. From January of 2019 to June of 2020 the Archaeological Museum of Pella will host the new temporary exhibition of the Ephorate of Antiquities of Pella titled «Reflections of Women of Ancient Pella». In the exhibition women of Pella are presented as real women, bourgeois women, princesses, queens, slaves, mothers, priestesses, partners, locals or from other areas of the Greek world that lived in the great capital of the Macedonian kingdom. Restoration work on the architectural remains inside the South Gate and at the East Gate of the Loggos Archaeological Site in Edessa were also carried out with NSRF funding, while in the framework of the Ephorate's salvage operations work was done on the multi-chambered tomb at Pella, the peristyle of the Dionysus House, the House of Helen, the Monumental Road and the Thesmoforion. Work was also done on Byzantine monuments, including the Old Cathedral in Edessa and the church of Analipsis at Theodoraki. The activity of the Ephorate's conservator-restorers also included participation in Ministry of Culture exhibitions abroad, and in the Ephorate's own educational programmes. Also the department produced some videos and one of them won the people choice award of the international competition «Museums in Short». The department also has a facebook page to show directly to the public its work. Follow us on <https://www.facebook.com/pg/conservation.pella>

Key words: Archaeological Museum of Pella, conservation of antiquities, conservation department, rescue work, laser cutter, 3d print, educational programs, periodical exhibitions